

Tomasz Kupś
Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
e-mail: kups@umk.pl

Uwagi do działalności naukowej Johanna Heinricha Abichta w Wilnie w świetle nowych źródeł

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RF.2017.035>

1. Wstęp

Jest zdumiewające, że w monografii Stefana Harasska *Kant w Polsce przed rokiem 1830* (Kraków 1916) nie ma żadnego rozdziału poświęconego Abichtowi, kantystcie zatrudnionemu w Uniwersytecie Wileńskim. Wzmianki na jego temat są lakoniczne, jakby z tematem książki nie miał on istotnego związku. W rozdziale poświęconym Dowgirdowi, na s. 37, w przypisie, Harassek informuje, że Anioł Dowgird objął katedrę „po śmierci kantysty Abichta”, a na s. 42, że „logikę w duchu Kanta wykładał w Wilnie już od r. 1804 jeden z najwybitniejszych kantystów niemieckich, Jan Henryk Abicht”¹. Jedyna bardziej obszerna notatka znajduje się na s. 73–74, gdzie w przypisie do rozdziału o Jędrzeju Śniadeckim (jaki z niego kantysta?) Harassek daje skromną notatkę biograficzną, pisząc, że

[n]a uniwersytecie wileńskim rozwijał też swą nauczycielską działalność filozof niemiecki Jan Henryk Abicht. Od r. 1790 był profesorem w Erlangen i stąd powołano go na katedrę filozofii do Wilna, dzięki protekcji

¹ S. Harassek, *Kant w Polsce przed rokiem 1830*, Kraków 1916, s. 42. Wyróżnienie moje w tym oraz w kolejnym cytacie z Harasska.

Fussa, członka Akademii nauk w Petersburgu, który zalecił go Strojnowskiemu. Wykłady rozpoczął w r. 1805/6; trwały one bez przerwy do roku szkolnego 1816/17 (Ob.[acz] [H.] Struve, *Hist.[oria] logiki w Polsce*, [s.] 233; [J.] Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, [t.] II, [s.] 397–403; [t.] III, [s.] 109 n. Nekrolog z dokładnym spisem dzieł podał „Dziennik Wileński” z r. 1816, [t.] III, [s.] 393). W r. 1789 pisał on do Kanta, że »zwycięstwem jego filozofii poświęci wszystkie swoje siły« (Kant, *Dzieła*, wyd. Akad. Berl. XI, 26). Jakkolwiek przyrzeczenia tego nie koniecznie dotrzymał, gdyż powoli przechylał się począł ku innym filozoficznym systemom, niewątpliwie jednak, jako doskonały znawca Kanta, biorący tak czynny udział w społecznym ruchu naukowym niemieckim, przyczynił się do zaznajomienia umysłów polskich zarówno z Kantem, jak i z późniejszą metafizyką idealistyczną. Przeszkodą w pracy nauczycielskiej Abichta był jednak brak znajomości języka polskiego. Wykłady jego odbywały się zawsze w niedość dla szerszego ogółu uczniów dostępnym języku łacińskim (według *Initia philosophiae...*, Wilno 1814). Jedyna jego polska rozprawa, czytana na posiedzeniu Uniwersytetu Wileńskiego, a drukowana w „Gazecie Literackiej Wileńskiej” z r. 1806, *O granicach doświadczenia*, nie ma wyraźniejszego związku z filozofią Kanta.

Dwie rzeczy wymagają komentarza. Po pierwsze, *Initia philosophiae...* nie jest jedyną podstawą wykładów Abichta, choć jest bez wątpienia publikacją ściśle związaną z wykładami (świadczą o tym dokumenty uniwersytetu oraz potwierdzają ten fakt zachowane zbiory konspektów wykładów Abichta; jeden nich odpowiada treści *Initia philosophiae...* (Biblioteka Narodowa Ukrainy im. Wernadskiego w Kijowie, rkps F1 6158: (a) *Philosophiae proprie sic dictae brevissima delineatio et in duos cursus academicus division (dissertate. pro. cathed.)*; (b) *Metaphysica*). Harassek nie zdawał sobie sprawy z rozległości zainteresowań Abichta i odpowiadających im wykładów. Ale też na podstawie tak skromnej spuścizny, jaką dysponował, opracowując swoją monografię, nie mógł niczego więcej napisać. Jedynym źródłem, na jakim się opierał, były dwie drukowane prace Abichta. Pewne pojęcie o rozległości tematycznej wykładów Abichta powinna dostarczyć lektura „prospektów” uniwersyteckich ogłaszających wykłady na dany rok. Tego źródła Harassek jednak nie uwzględnił. Po drugie, rozprawka drukowana po polsku nie wyjawia istotniejszych związków z kantyzmem (czego się spodziewano), ale też nie jest wcale żadnym manifestem empiryzmu. Po trzecie, nigdy nie wykazano, w jaki sposób, jak pisał Harassek, Abicht „przyczynił się do zaznajomienia umysłów polskich zarówno z Kantem, jak i z późniejszą metafizyką idealistyczną”. Jest to raczej założenie, które nie zostało nigdy potwierdzone. Przeciwnie, wszystkie znane nam okoliczności działalności Abichta dają raczej podstawę do przypuszczenia, że odegrał on istotną rolę w mobilizacji tendencji antykantowskich i antyniemieckich w polskiej filozofii. Niewykluczone wreszcie, że

utożsamienie przez Jana Śniadeckiego kantyzmu ze scholastyką (choć wykazano już jego źródła w pracy Degerando²) miało jeszcze jedną, bezpośrednią przyczynę – łacińskie wykłady „niemieckiego Heraklita”, jak mawiano o Abichcie z powodu niejasności jego myśli³.

Z czego wynikała bezradność historyków filozofii wobec Abichta, scharakteryzowanego przez Harasska jako „jeden z najwybitniejszych kantystów niemieckich” i „doskonały znawca Kanta”, który przez dwanaście lat bez przerwy wykładał filozofię w najważniejszym ośrodku naukowym Polski i Rosji pierwszej połowy XIX wieku? Bez wątplenia fakt, że źródłem wiedzy o jego nauczaniu była jedna opublikowana w języku polskim i w dodatku paradoksalna w swej treści mowa oraz jedna łacińska książka, być może nawet wymuszony na Abichcie podręcznik, który nawet w swej strukturze i tytule wyraźnie pokazywał, że stanowi zaledwie pierwszą część rozległego kursu i fragment jeszcze bardziej rozległego systemu filozoficznego.

2. Okoliczności zatrudnienia Abichta w Wilnie

Abicht zatrudniony został wraz z dużą grupą innych, w tym także zagranicznych uczonych w roku 1804, gdy Uniwersytet Wileński reorganizowano na podstawie nowych ustaw, wydanych przez władze carskie. Ambicją rektora Hieronima Stroynowskiego było pozyskanie profesorów o najwyższych kwalifikacjach naukowych (korzystając z prywatnych znajomości oraz kierując oficjalne zaproszenia do uczelni europejskich). Lista kandydatów do katedry filozofii była najdłuższa ze wszystkich prowadzonych wtedy angaży. W rzeczywistości jednak tylko dwa nazwiska poważnie brano pod uwagę: Johanna Heinricha Tieftunka z Halle i Johanna Heinricha Abichta z Erlangen. (Później pojawiło się jeszcze nazwisko Josepha Marie De Gerando, jako kandydata na drugą katedrę filozoficzną). Dorobek Abichta był imponujący. Uczony z Erlangen miał wówczas na swoim koncie ponad dwadzieścia tytułów i zwycięstwo w konkursie Berlińskiej Akademii Nauk. Nie ulega wątpliwości, że jego kompetencje były głównym powodem wyboru na stanowisko, choć na pewno dużą rolę odegrały nieoficjalne rekomendacje, do których w tej epoce wciąż jeszcze przywiązywano dużą wagę. Wspomniany Nocolaus Fuss, szwajcarski matematyk, który miał rzeczywisty

² A. Woroniecki, *Zależność Jana Śniadeckiego od I. M. Degeranda (przyczynek do poznania stosunku Jana Śniadeckiego do Kanta)*, „Przegląd Filozoficzny”, z. 4, Warszawa 1906; por. D. Viliūnas, *Apšvietos epistemologija Lietuvoje XIX a. primojoje pusėje*, Vilnius 2002, s. 157–162.

³ A. Neubig, *Dr. Johann Heinrich Abicht, Professor der Philosophie zuerst in Erlangen, zuletzt in Wilna. Einer der tiefsten Denker Deutschlands*, Bayreuth 1843, s. 12.

wpływ na reformy systemu edukacji wprowadzane w Rosji przez Aleksandra I, miał osobiście polecić Abichta. Powód drugi, z pozoru błaży, ale nie mniej ważny był – jeśli można użyć takiego wyrażenia – natury „geograficznej”. Abicht nie był bezpośrednio związany z uniwersytetem w Królewcu, który w Wilnie uważano wówczas za bezpośrednią konkurencję. Wśród dziewięciu niemieckich ośrodków uniwersyteckich, do których wysłano zawiadomienie o wakatach w Wilnie nie było Albertyny⁴. Po trzecie, organizatorom Uniwersytetu Wileńskiego mogło się nawet wydawać, że Abicht jest przeciwnikiem filozofii Kanta (skoro brał udział w dyskusjach w obrębie pierwszych szkół kantowskich). Można podejrzewać, że z tego powodu uznanie zyskała jego krytyka metafizyki (nazywana też „krytyką rozumu” albo „krytyką rozumową”, czy „filozoficzną krytyką”), z perspektywy której dostrzegano w Abichcie nie tyle zwolennika Kanta, ile raczej przeciwnika metafizyki. Co zresztą Abicht kontynuował już po zatrudnieniu w Wilnie, a co potwierdza jedna z notatek uniwersyteckich z grudnia 1806 roku: „W oddziale nauk moralnych i politycznych dwie pierwsze katedry logiki i metafizyki oraz filozofii moralnej, mogą być w jedno łączone pod nazwaniem ‘filozofia teoretyczna i praktyczna’, zwłaszcza, że metafizyka wzięta podług dawnego znaczenia tego wyrazu zastąpioną jest przez filozofię krytyczną”⁵. Istotnie Abicht wywiązywał się z tego obowiązku i jako kurs dodatkowy wykładał „krytykę rozumu” (albo „krytykę myśli”).

3. Działalność naukowa i aktywność dydaktyczna Abichta w Wilnie (1804–1814)

Co wykładał Abicht w Wilnie? Przede wszystkim logikę i metafizykę, zgodnie z przydzieloną mu katedrą uniwersytecką. Druga katedra filozoficzna (filozofii praktycznej) nigdy nie została obsadzona, a należące do niej przedmioty były wykładane zastępczo. Wiemy, że Abicht usiłował uzyskać tę katedrę, a w roku 1808 oficjalnie wystąpił z projektami kursu filozofii praktycznej (zachowały się dokumenty w tej sprawie)⁶,

⁴ Na liście niemieckich uniwersytetów, do których wysłano zawiadomienie, znalazły się: Getynga, Berlin, Lipsk, Stuttgart, Jena, Halle, Frankfurt, Heidelberg i Erlangen.

⁵ *Dziennik czynności komitetu do ułożenia szczególnych przepisów dotyczących się uniwersyteckiej organizacji Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu, 1806–1807*, rkps w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. F2-KC 265, s. 87.

⁶ Zachowała się dokładna opinia Wydziału Nauk Moralnych i Politycznych o planie wykładów Abichta oraz sam projekt (*Observationes in censuram „Delineationis Philosophiae proprie sic dictae” ab Ordine Philosophorum doctrinarum moralium et politicarum institutum / Autore Jh. Henr. Abicht Philos. Doct et Prof.*

dlatego późniejsze ogłoszenia kursów uniwersyteckich zawierają już nowe wykłady: krytykę rozumu, psychologię (część pierwszą i inne części w roku 1814/15), antropologię psychiczną, filozofię praktyczną.

Poniższa tabela prezentuje rozkład wykładów wygłaszanych przez Abichta⁷.

Tytuł Rok	Logika	Metafizyka	Krytyka rozumu	Psychologia	Antropologia	Filozofia praktyczna
1804/1805	X	X				
1805/1806	X	X				
1806/1807	X	X	X			
1807/1808	X	X	[?]			
1808/1809	X / Con-dill.	X	[?]			
1809/1810	X	X	X			
1810/1811	X	X	X	X	X	X
1811/1812	X	X		X		X
1812/1813	X	X		X		
1813/1814	X	X		X		X
1814/1815	X	X		X	X	
1815/1816	X	X				

Jeden z czołowych litewskich historyków filozofii uważa, że Abicht reprezentował w Wilnie w owym czasie filozofię nowoczesną, że w swej interpretacji odwracał się od „niezdolnych do odnowy tradycji oświeceniowych” i kierował się w stronę „wytyczoną przez I.[mmanuela]

P.O. Vilnae d. 15. Jun. 1809, rkps F2-KC385). Drugą próbę uzyskania katedry filozofii moralnej podjął Abicht w 1810 roku (Expositio Cursus Ethices secundarii, rkps F2-KC385). Por. także: *Kopiarz protokołów Rady od 14 czerwca 1803 do 15 grudnia 1811*, rkps w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. F2-KC 208, k. 124. Notatka z 13 września 1810.

⁷ Rekonstrukcji dokonano na podstawie drukowanych prospektów uniwersyteckich: *Catalogus Praelectionum in Caesarea Universitate Vilnensi a calendis...*

Kanta”⁸. Czynił to jednak z zamiarem zniwelowania różnic dzielących filozofię Oświecenia i filozofię krytyczną. Być może dlatego w jego wykładzie metafizyki krytyka miesza się ze starymi schematami zapożyczonymi od Christiana Wolffa, a schematy Kantowskiej krytyki używane są do odświeżania tematów dawnej metafizyki. Niewykluczone, że ten brak radykalizmu spowodował, iż z dzieła Abichta do dziś pewną aktualność zachowała tylko próba bezpośredniego wydedukowania prawa z Kantowskiej koncepcji bezwzględnej godności ludzkiego istnienia⁹. Nie zmienia to jednak faktu, że Abicht reprezentował wówczas w Wilnie główny nurt filozofii niemieckiej.

Na podstawie pobieżnych porównań treści wykładów z treścią wcześniejszych publikacji Abichta, zwłaszcza ostatnich przed przyjazdem do Wilna (chodzi o *Encyklopädie der Philosophie*, Frankfurt am Main 1804), można przyjąć, że opierał on łacińskie wykłady na swych wcześniejszych książkach. Wydaje się to całkowicie naturalne. Nawet jeśli *Encyklopädie der Philosophie*, jako ostatnie wielkie dzieło Abichta, była dlań główną podstawą wykładów wileńskich, to od początku zaczyna w nich dominować psychologia (zaledwie jedna część w systemie metafizyki Wolffa), która z czasem wysuwa się na pierwszy plan całej działalności naukowej Abichta.

W dokumentach uniwersytetu zachował się sporządzony przez Abichta plan kursu logiki i metafizyki: *Plan des logisch-metaphysischen Kursus / Descriptio Cursus Logices ac Metaphysices*¹⁰. Dokument w wersji niemieckiej i łacińskiej z załączoną bibliografią musi być dość późny, ponieważ wzmiankuje o przekazanych wcześniej władzom uniwersyteckim kursie etyki (Abicht złożył taki kurs w roku 1808, gdy ubiegał się o katedrę filozofii moralnej): „cała filozofia musi się rozpoczynać od pierwszej części nauki o duszy”. Dalszy opis zawiera dwie istotne informacje. Po pierwsze, cały kurs filozofii podporządkowany został nauce psychologii (nauce o duszy), po drugie, psychologię tę dzieli Abicht na kilka części (działów). W tekście opisującym kurs wyjaśnia swoje stanowisko: „pierwsza część psychologii traktuje o naturze, a więc o wiecznych prawach i zdolnościach sił duchowych. We wprowadzeniu do niej zostanie, na drodze analizy, wykazany wewnętrznie obserwowany fakt, że istnieją trzy główne władze (*Kräfte*) duszy, pierwsza nazywa się *duchem*, którym to słowem określa się

⁸ S. Tunaitis, *Zarysy filozofii kantowskiej u J. H. Abichta*, przeł. T. Dalecka, „Colloquia Communia” 2006, [nr.] 1–2 (80–81), s. 27.

⁹ H. F. Klemme, *Abicht, Johann Heinrich (1762–1816)*, w: *The Bloomsbury Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers*, (ed.) Heiner F. Klemme, Manfred Kuehn, London – New York 2016, s. 6.

¹⁰ Nie ma swego odpowiednika w rkps F1 6155: *Demonstratio quorum que ad institutiones praesertim philosophicas pertinent*, 1804 (mense November).

władze poznania i świadomości; druga nazywa się sercem, trzecia umysłem albo wolą i władzą działania”.

Dzięki dwujęzycznej wersji tekstu łatwo ustalić podstawową terminologię stosowaną przez Abichta w podziale władz umysłowych:

Duch: *Geist (Kräfte der Kenntnisse und Bewusstseins) = mens (vis notionum et conscientiae)*

Serce: *Herz (Gefühlkraft) = cor (vis sensationum)*

Umysł: *Gemüth (Willenskraft und Tathkraft) = animus (voluntas)*

Jeden z dwóch zachowanych konspektów wykładów z psychologii¹¹ (ten sam, który jest najpewniej podstawą drukowanej książki Abichta, jedynej wydanej w Wilnie¹²) zawiera sygnowaną i datowaną notatkę z sierpnia 1808 roku ze schematem całego kursu filozofii Abichta¹³:

Cursus primi lectiones:

1. Philosophia historia
2. Psychologiae pars 1. De virium animae humanae
3. Psychologiae p. 2. De natura hominis morali [1814 = Philosophia practica pura]
4. Anthropologia psychica

Cursus secundi lectiones

1. Ethica cum Ascetica
2. Metaphysica... cum Critica mentis
3. Logica triplex
4. Pedagogica

Z notatki wynika, że Abicht wprowadza rozbudowane kursy psychologii i antropologii na pierwsze miejsce swego kursu filozofii (pozycja „historii filozofii” i „historii religii” uległa później zmianie; Abicht ostatecznie uznał, że kurs ten powinien być wygłaszany jako zwieńczenie kursu filozofii). Sama psychologia zaś poddana została dalszym podziałom. Z innych dokumentów można wywnioskować, że Abicht wyróżnia co najmniej cztery części psychologii (dające się odnaleźć także w *Encyklopädie der Philosophie*).

Pierwsza część psychologii, o czym była już wyżej mowa, dotyczy natury i wiecznych praw sił duchowych człowieka (władz duchowych). Dokładniej opisuje ją wspomniany dokument *Plan des logisch-metaphysischen Kursus / Descriptio Cursus Logices ac Metaphysices*.

¹¹ Rkps Biblioteki Narodowej Ukrainy im. Wernadskiego, sygn. F1-6158.

¹² *Initia philosophiae propriae sic dictae I. Liber psychologiae partem primam continens*, Wilnae 1814.

¹³ Kursy te projektował szeroko, rozciągając ich realizację nawet na 10 lat. Wzbudzało to zdumienie i sprzeciw władz uniwersyteckich, które wymagały, by kurs filozofii był zrealizowany maksymalnie w ciągu dwóch lat.

O pozostałych częściach pewne wiadomości znajdujemy między innymi w opinii Wydziału Nauk Moralnych i Politycznych (z dnia 20 kwietnia 1809) wydanej w sprawie przedstawionego planu kursu (*Philosophia proprie sic dicta brevissima delineatio*). Pamiętajmy, że od roku akademickiego 1909/1810 następują rzeczywiste zmiany w wykładach uniwersyteckich Abichta, będące spełnieniem jego planu poszerzenia kursu filozoficznego o filozofię praktyczną.

W dokumencie znajdujemy charakterystykę całego zamierzenia Abichta: „Autor położywszy za zasadę, iż filozofia właściwie wzięta, niczym innym nie jest tylko gruntowną znajomością człowieka”¹⁴. Dalej zaś, że filozofię dzieli się na teoretyczną (*philosophia contemplativa*) i praktyczną (*philosophia practica*), że filozofia teoretyczna zawiera (1) dwie części psychologii, (2) „krytykę myśli”, (3) metafizykę i (4) antropologię psychiczną. O pierwszej części psychologii była już mowa (profesorowie z Wydziału Nauk Moralnych i Politycznych oceniający jej plan użyli tu innych nieco terminów, pisząc o władzach duchowych, jakimi się ona zajmuje: rozum – *mens*, serce – *cor* i umysł – *animus*). Druga część psychologii ma zaś „zastanawiać się nad jego [tj. człowieka – T. K.] naturą moralną, podać ogólne wyobrażenia i pierwsze zasady całej moralności”¹⁵. Trzecia część psychologii jest fragmentem w duchu Wolffa pojmowanej metafizyki, badającej „wieczne przymioty duszy, czyli jej duchowność i nieśmiertelność”. I choć nie ma tu o tym mowy wprost, antropologia psychiczna jest czwartą częścią psychologii, która, jak wynika z wykładów, jest rozumiana jako psychologia empiryczna, jako nauka o ludzkich zachowaniach (odpowiednik Kantowskiej antropologii w aspekcie pragmatycznym, do której zresztą Abicht się odwołuje).

Zwróćmy uwagę, że rozbudowana teoria psychologii (*Geist / mens*) wypełnia niemal całkowicie to, co Abicht rozumie przez filozofię teoretyczną. Można chyba zaryzykować twierdzenie, że filozofia teoretyczna podporządkowana jest tu w całości psychologii, że – co widać dalej – mamy tu do czynienia z jawnym psychologizmem, w specyficznym sensie. Ten „psychologizm” jest dominującym rysem całej filozofii Abichta w okresie wileńskim.

Dodajmy, że w programie nowych kursów Abicht przedstawił nie mniej rozbudowany konspekt filozofii praktycznej (zawierający: „potrójną” logikę, gramatykę, estetykę, prawo natury i etykę z ascetyką).

¹⁴ Opinia Wydziału Nauk Moralnych i Politycznych z dnia 20 kwietnia 1809. Pod przewodnictwem kanonika Bogusławskiego, w obecności profesorów: Golańskiego, Malewskiego, Tomaszewskiego i Chodaniego. W sprawie pisma Abichta pt. *Philosophia proprie sic dicta brevissima delineatio*. Rkps Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. F2-KC383, k. 5.

¹⁵ Ibidem. W 1814 roku była to *Philosophia practica pura*.

Władze wydziału nie zaakceptowały tego planu, uznając go za próbę wkroczenia w kompetencje innych katedr uniwersyteckich: prawa natury, prawa cywilnego i kryminalnego, a nawet wyjście poza Wydział Nauk Moralnych i Politycznych i wkroczenie w kompetencje profesora wymowy i poezji (z Wydziału Literatury i Sztuk Wyzwolonych).

Co zostało z planu Abichta po krytyce władz wydziału? Przede wszystkim (1) część pierwsza psychologii, (2) krytyka myśli, (3) metafizyka (wraz z częścią trzecią psychologii), (4) część antropologii (tj. część czwartej psychologii). Wprawdzie przyznano, że „często obowiązkiem [profesora logiki i metafizyki] było traktowaniem psychologii części drugiej, rzucić ogólne moralności zasady”¹⁶, jednak Abichtowi tego prawa nie przyznano łatwo. Wiązałoby się to przede wszystkim z objęciem przez niego drugiej, wakującej katedry filozoficznej (katedry filozofii moralnej) i przyznaniem drugiej pensji profesorskiej, na co władze się nie godziły. Zachowany kurs drugiej części psychologii (tj. filozofii moralnej) pochodzi najwcześniej z roku 1814. Świadczy o tym wymieniony w zalecanej literaturze tytuł podręcznika Kosickiego *O głównej zasadzie i pożytku filozofii moralnej*, wydany w Krakowie w 1814 roku. Jest to w wykładach Abichta jedyna fraza napisana po polsku. Czy po dziesięciu latach pracy w Wilnie Abicht czytał i mówił po polsku, nie wiadomo? Wykłady nadal wygłaszał po łacinie.

4. Nowe źródła

Obecnie dysponujemy materiałami, których nie znali historycy XIX i XX wieku. Przede wszystkim udało się odnaleźć osiem tomów wykładów wileńskich Abichta (ponad 1500 stron manuskryptów), które przechowywane są w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. Wernadskiego w Kijowie. Duże znaczenie mają również zachowane dokumenty uniwersyteckie, zawierające kilka planów organizacji treści wykładów. Dysponujemy również kompletem drukowanych ogłoszeń uniwersyteckich, na podstawie których można zrekonstruować nie tylko chronologię i tematykę wykładów Abichta, ale przede wszystkim uporządkować rękopisy kijowskie. Zachowana korespondencja uniwersytecka i prywatna jest również cenna, jednak bardzo skromna. W tym zakresie należy przeprowadzić najszerze poszukiwania, mające na celu ustalenie związków Abichta ze środowiskiem uczonych w Niemczech.

Istniejące w polskim piśmiennictwie filozoficznym opracowania działalności naukowej Abichta w Wilnie zawierają wiarygodne wskazówki na temat innych, obecnie nieosiągalnych materiałów źródło-

¹⁶ Rkps Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. F2-KC383, k. 7.

wych¹⁷. Poszukiwanie tych źródeł należy uznać za priorytet. Nie ulega wątpliwości, że już samo opracowanie nowych materiałów źródłowych (zwłaszcza kijowskiego zbioru rękopisów) będzie oznaczało radykalną zmianę wiedzy o filozofii i biografii Abichta.

W Instytucie Filozofii UMK realizowany jest obecnie projekt badawczy mający na celu pełne opracowanie działalności naukowej i dydaktycznej Abichta (w tym opracowanie nowych źródeł i rekonstrukcję biografii erlangencko-wileńskiego filozofa). W projekt zaangażowany jest dr Dalius Viliūnas z Lithuanian Culture Research Institute w Wilnie oraz inni badacze z Niemiec, Ukrainy i Polski.

5. Wnioski

Czy to nie dziwne, że w Wilnie został zatrudniony Niemiec, zadeklarowany kantysta, zwolennik filozofii spekulatywnej? Nie, jeśli nie będziemy patrzeć na tę postać przez pryzmat głośnej krytyki Jana Śniadeckiego, która w gruncie rzeczy powstała dopiero w odpowiedzi na to, co w Wilnie czynił i czego nauczał Abicht.

W roku 1804 priorytety w organizacji uniwersytetu pod rządami rektora Stroynowskiego przewidywały poszukiwanie sław naukowych, profesorów gotowych natychmiast podjąć wszystkie naukowe i dydaktyczne obowiązki w uniwersytecie. Dyskusja nie toczyła się jeszcze o to, czy zatrudniać obcokrajowców, czy może raczej Polaków, ale ewentualnie o to, czy raczej zatrudniać Niemców czy Francuzów. Nasze obecne zdumienie z powodu decyzji o zatrudnieniu Abichta jest jedynie skutkiem projekcji sporów, pochodzących już z drugiego dziesięciolecia XIX wieku, na sytuację wcześniejszą. Jakie więc wrażenie zrobiły wykłady Abichta w Wilnie na ich pierwszych słuchaczach... „Żal bierze słyszeć, czego tam uczy metafizyk niemiecki”¹⁸, pisał Kołłątaj w liście do Jana Śniadeckiego 20 lipca 1805 roku. Jeśli niekwestionowany pozostaje fakt, że dla antymetafizycznej krytyki Jan Śniadecki argumenty czerpał z Degerando, to jednak powody tej niechęci mogły tkwić znacznie głębiej, właśnie w wileńskiej działalności Abichta.

Bibliografia

Teksty źródłowe (rękopisy):

Biblioteka Narodowa Ukrainy im. Wernadskiego w Kijowie [Wykłady o historii filozofii] – rkps F1-6153.

¹⁷ Por. J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, Kraków 1899–1900.

¹⁸ Cyt. za: J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, Kraków 1899–1900, t. 3, s. 109.

Praelectionis logice: introductio in logicam – rkps F1-6154.

(a) *Demonstratio quorum que ad institutions praesertim philosophicas pertinent.* 1804 (mense November); (b) *Encyclopedia Philosophiae*; (c) *Encycl. Philos. / Critica mentis*) – rkps F1-6155.

Logica – rkps F1-6156.

Logica Condillaci in examen vocata – rkps F1-6157.

(a) *Philosophiae proprie sic dictae brevissima delineatio et in duos cursus academicus division (dissertate. pro. cathed.)*; (b) *Methaphysica* – rkps F1-6158.

Anthropologiae psychological – rkps. F1-6159.

Psychologiae pars II. Psychologia practica pura sive de natura hominis mundi – rkps. F1-6160.

Anthropologiae psychica – rkps. F1-6161.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie

[Korespondencja pisana do Księcia A. J. Czartoryskiego] – rkps 5450.

[Korespondencja rektora Hieronima Strojnowskiego] – rkps 6395 t. 2.

Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie

[Dokumentacja Kuratorii Czartoryskiego]: – rkps F2-KC10; rkps F2-KC 11; rkps F2-KC 12; rkps F2-KC 28; rkps F2-KC 129; rkps F2-KC 174; rkps F2-KC 208; rkps F2-KC 209; rkps F2-KC 232; rkps F2-KC 265; rkps F2-KC 277.

[Listy J. H. Abichta do władz Uniwersytetu wileńskiego Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie]: – rkps F2-KC385.

Bemerkungen über den neuen Entwurf der Statuten für die Wilnow Akademie vom Prof. Abicht, 30 IV 1808 – rkps F2-KC10.

Einige Bemerkungen und Wünsche der Weisheit und Gerechtigkeit einer hochstpreißlichen Kaisern Kuratel unterthanigst vorgelegt von Johann Heinrich Abicht Dr u[nd] Professor der Philos[ophie] 1806 im Monath August) – rkps F2-KC1.

[Opinia Wydziału Nauk Moralnych i Politycznych o piśmie Abichta pt. *Philosophia proprie sic dicta brevissima delineatio*; z dnia 20 kwietnia 1809] – rkps F2-KC383.

Plan des logisch-metaphysischen Kursus / Ac Description Cursus Logices ac Metaphysices – rkps F2-KC5.

Biblioteka Uniwersytecka w Tartu

[List J. H. Abichta do K. Morgensterna] – rkps F-3, Mrg CCCXLII.

Drukowane prace Abichta z okresu wileńskiego:

Initia philosophiae propriae sic dictae I. Liber psychologiae partem primam continens, Wilnae 1814.

O granicach doświadczenia, „Gazeta Literacka Wileńska” 1805 [przedruk w: J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, Kraków 1899–1900, t. 2, s. 399 i nast.; nowe wydanie w: W. Tatarkiewicz (red.), *Jakiej filozofii Polacy potrzebują*, Warszawa 1970, s. 274 i nast.].

Relacje i źródła z epoki:

Catalogus Praelectionum in Caesarea Universitate Vilmensi a calendis... [ogłoszenia drukowane kursów uniwersyteckich w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim w zbiorach Biblioteki Czartoryskich w Krakowie].

Jundziłł Stanisław, *Cudzoziemcy w Uniwersytecie (Urywek pamiętnika ks Stanisława Jundziłła: Zbiór ulamkowych wiadomości)*, w: Janowski Ludwik, *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno 1923.

Opracowania:

[anon.] 'Die Doctor-Prmotion auf der hohen Schule zu Würzburg, den 12ten Julius 1798. Allen orthodoxen und heterosoxen Theologen und Philosophen Teutschlands gewidmet', *Argus eine Zeitschrift für Franken und die angrenzenden Ländern*, vol. 2, pt 1 (Coburg, Leipzig 1803), ss. 163–248.

Anemüller Bernhard, *Abicht, Johann Heinrich*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB). Band 1, Duncker & Humblot, Leipzig 1875, s. 21.

Bieliński Józef, *Uniwersytet Wileński*, Kraków 1899–1900, t. 2, ss. 397–403.

Bobkowska Wanda, *Abicht Jan Henryk*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1. Kraków 1935, ss. 6–7.

Fikenscher Georg Wolfgang Augustin, *Vollständige akademische Gelehrten Geschichte der königlich preußischen Friedrich-Alexander Universität zu Erlangen von ihrer Stiftung bis auf gegenwärtige Zeit*, pts I-III, Nuremberg 1806.

Harassek Stefan, *Kant w Polsce przed rokiem 1830*, Kraków 1816.

Klemme Heiner F., *Abicht, Johann Heinrich (1762–1816)*, w: *The Bloomsbury Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers*, (ed.) Heiner F. Klemme, Manfred Kuehn, London–New York 2016, pp. 4–6.

Klemme Heiner F., *Abicht, Johann Heinrich*, w: *Die Deutsche Literatur. Biographisches und Bibliographisches Lexicon in sechs Reihen*, hrsg. von Hans-Gert Roloff, Reihe IV: *Die Deutsche Literatur von 1720–1830*. Abteilung A: *Autorenlexikon*, vol. 1, Stuttgart-Bad Cannstatt 1998, ss. 77–85 [zawiera pełną bibliografię dzieł Abichta].

Klemme Heiner F., *The Goals and Rights of Humankind*, in J. H. Abicht's 'Naturrecht', „*Problemos*”, Vilnius, vol. 68 (2005), ss. 159–166.

Klippel Diethelm, *Politische Freiheit und Freiheitsbegriff im deutschem Naturrecht des 18. Jahrhunderts*, Paderborn 1976.

Kößler Henning (Hrsg.), *250 Jahre Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg. Festschrift* (Erlanger Forschungen, Sonderreihe, Bd. 4), Erlangen 1993.

Johanny Carl, *Die Friedrichs-Akademie zu Bayreuth*, *Einst und Jetzt* 21 (1976), S. 185–190.

Neubig Andreas, *Dr. Johann Heinrich Abicht, Professor der Philosophie zuerst in Erlangen, zuletzt in Wilna. Einer der tiefsten Denker Teutschlands*, Bayreuth 1843.

Personalstand der Friedrich-Alexanders Universität Erlangen in ihrem ersten Jahrhundert, Kunstmann, Erlangen 1843.

- Stadtmuseum Erlangen (Hrsg.), *Die Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg 1743–1993. Geschichte einer deutschen Hochschule* (Ausstellungskatalog, Veröffentlichungen des Stadtmuseums Erlangen, Nr. 43), Nürnberg 1993.
- Tunaitis Stepas, J. H. *Abichto filosofijos ištakos*, „Kultūros. Filosofija. Sociologija”, t. 20, 2009, nr 1, ss. 19–27.
- Tunaitis Stepas, *Moralės dėsnių problema j. H. Abichto ii kūrybinio laikotarpio (1794–1816 m.) Veikaluose*, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, 1973, t. 1 (42), p. 19–32.
- Tunaitis Stepas, *Jausmų interpretavimas ankstyvuosiuose etiniuose j. H. Abichto kūrinuose*, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, 1972, t. 3 (40), p. 51–64.
- Tunaitis Stepas, *Zarysy filozofii kantowskiej u J. H. Abichta*, przeł. Teresa Daleka, „Colloquia Communia” 2006, [nr.] 1–2 (80–81), ss. 27–33.
- Wendehorst Alfred, *Geschichte der Universität Erlangen-Nürnberg 1743–1993*. Verlag C. H. Beck, 1993.
- Wendehorst Alfred (Hrsg.), *Erlangen. Die Geschichte der Stadt in Darstellung und Bilddokumenten*, München 1984.

Streszczenie

Johann Heinrich Abicht (1762–1816), profesor w Erlangen, autor ponad dwudziestu książek, znany kantysta, przez dwanaście lat był profesorem logiki i metafizyki w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim. Ten niezwykle wcześniej aktywny uczony, skłonny do formułowania znanych idei w sposób oryginalny, w Wilnie nieomal zamilkł. Co było powodem tej nagłej zmiany? Jaką rolę odegrał Abicht w życiu naukowym Wilna? Celem artykułu jest przedstawienie informacji o nowych źródłach, które uzupełniają biografię naukową Abichta (w szczególności najmniej znany okres jego pracy naukowej i dydaktycznej w Wilnie). Prezentuję tu wyniki badań archiwistycznych przeprowadzonych w Krakowie, Wilnie, Kijowie i Tartu. Z zachowanych materiałów wynika, że aktywność naukowa Abichta w Wilnie nie zmalała, ale jej zasięg i skuteczność oddziaływania uległy zmianie w wyniku niekorzystnych czynników, na które filozof nie miał wpływu. W Wilnie Abicht rozwijał głównie filozoficzną psychologię i filozofię praktyczną.

Słowa kluczowe: Johann Heinrich Abicht, kantyzm, filozofia polska, filozofia niemiecka, Uniwersytet Wileński

Summary

Some Remarks on Johann Heinrich Abicht's Scientific Activity in Vilnius in the Light of New Sources

Johann Heinrich Abicht (1762–1816), a professor in Erlangen, the author of more than twenty books and a renowned Kantian scholar later became a professor of logic and metaphysics at the Emperor's University in Vilnius where he held the position for twelve years. The academic, previously very active and showing inclinations to formulate well-known ideas in a new and original manner, remained almost silent during the Vilnius period. What caused such a radical change? What role did Abicht play in the scientific life of Vilnius? The aim of the article is to provide information about new sources which supplement Abicht's scientific biography (particularly about the least known period of his scientific and didactic work in Vilnius). In the article, I present the results of the research carried out in the archives in Cracow, Vilnius, Kiev, and Tartu. In Vilnius, Abicht developed philosophical psychology and practical philosophy. The materials available today allow a conclusion that Abicht's scientific activity did not decrease in Vilnius but the extent and the efficiency of its influence changed due to unfavourable factors independent from the philosopher.

Keywords: Johann Heinrich Abicht, Kantianism, Polish philosophy, German philosophy, Vilnius University